

Σφαιρική ιστορία, διεπιστημονικότητα, αποσπασματική ιστορία:

μια πρόσφατη συζήτηση μεταξύ μεσαιωνολόγων

ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

ΣΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ τεύχος των «Σύγχρονων Θεμάτων» δημοσιεύονται κείμενα που παρουσιάζουν μεθοδολογικά ζητήματα της ιστορικής έρευνας όπως αυτά ανέκλυαν σε σχετικά πρόσφατες «διαμάχες»¹. Στο κείμενο που ακολουθεί παρουσιάζω μια πρόσφατη διαμάχη η οποία άπτεται ζητημάτων θεωρίας –και πολιτικής θα έλεγα– του κλάδου της μεσαιωνικής ιστορίας².

Πρόκειται για τη συζήτηση που έγινε στον τόμο του 1996 των «Cahiers de Civilisation Médiévale», ανάμεσα στους J. Le Goff και J. Cl. Schmitt, από τη μια, γνωστότατους εκπροσώπους και εμπυχοτές της λεγόμενης «νέας ιστορίας» –όρος που χρησιμοποιείται συστηματικά από την τρίτη γενιά των Annales, κατά τη δεκαετία 1970– και τον νεότερο αλλά ήδη καταξιωμένο D. Barthélémy από την άλλη³.

Ας μου επιτραπεί μια μικρή παρένθεση για να επισημάνω εξαρχής δύο σημεία: Πρώτον: Δεν πιστεύω ότι πρόκειται για μια συζήτηση που ανακινεί με τρόπο ριζικό ή πρωτότυπο θεωρητικά ζητήματα, τη θεωρώ όμως ενδεικτική σημαντικών τάσεων και διλημάτων ή ψευδοδιλημάτων· επιπλέον, δημοσιεύεται σε έγκυρο περιοδικό και υπογράφεται από καταξιωμένους ιστορικούς των οποίων το κύρος δεν μπορεί παρά να ασκεί επίδραση στην κοινότητα των ιστορικών. Ως εκ τούτου, πιστεύω ότι η συζήτηση δεν είναι απλώς «γαλλική υπόθεση» και δεν εκφράζει μονάχα σχέσεις εξουσίας στα ιδρύματα του Παρισιού, ή ανάμεσα σε γενιές ιστορικών. Συναρτάται βέβαια άμεσα με το θέμα της εκπαίδευσης των ερευνητών και της στελέχωσης των Πανεπιστημίων, αλλά το θέμα αυτό δεν θα το πραγματευτώ εδώ. Δεύτερον: Η επιλογή της παρουσίασης συνδέεται με την πεποίθησή μου – ή και τη θεωρητική άποψη– ότι ενδιαφέρουσα ιστορία δεν εξασφαλίζεται αποκλειστικά όταν κινητοποιούνται ορθότερα ή πληρέστερα οι πηγές, αλλά και όταν φωτίζονται οι κανόνες και οι συνθήκες της παραγωγής της. Διαμάχες όπως αυτή που θα επιχειρήσω να παρουσιάσω συμμετέχουν στη διαμόρφωση αυτών των συνθηκών. Εν τέλει, και η θεωρία είναι ένα είδος μετα-αφήγησης που οργανώνει κάποιες άλλες κατηγορίες αφηγήσεων, περί μεθόδου στην περίπτωσή μας. Προς αυτήν την κατεύθυνση, λοιπόν, θα επιχειρήσω να σχολιάσω την

αντιπαράθεση των Le Goff-Schmitt με τον Barthélémy.

Συνοψίζω εν συντομία τις θέσεις των δύο πλευρών:

Οι Le Goff-Schmitt προτείνουν έναν βασικά θετικό απολογισμό των μεσαιωνικών σπουδών, κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια, και θεωρούν ότι υπάρχει μια γενικευμένη συμφωνία όσον αφορά τους τρόπους των μεσαιωνολόγων να ασκούν και να σκέφτονται το επάγγελμα του ιστορικού. Θα έλεγα ότι αποδίδουν τη θετική αυτή εικόνα σε αυτό που θα χαρακτηρίζαμε γενικά ως μεθοδολογικές επιλογές και ειδικότερα ως εμπλουτισμό ή εκλέπτυνση των αναλυτικών εργαλείων. Πιο συγκεκριμένα οι Le Goff-Schmitt αναφέρονται αφενός μεν σε μια διευρυμένη αντίληψη της μαρτυρίας, αφετέρου δε στην κατάργηση των συνόρων ανάμεσα στα ερευνητικά πεδία· έτσι η ιστορία των θεσμών λ.χ. δεν είναι ανεξάρτητη πλέον από την ιστορία της θρησκείας, των ιδεών, της πολιτικής. Σκεφτόμαστε, λένε, με όρους «σχέσεων» και «δομών» που αποκαθιστούν αρθρώσεις ανάμεσα σε όψεις της κοινωνικής ζωής που επιφανειακά διαφέρουν. Εννοιολογικά εργαλεία όπως η «κοινωνική πρακτική», ο «λόγος», η «αναπαράσταση», ο «ορίζοντας των προσδοκιών» καταργούν διυσμούς του τύπου λόγιο/λαϊκό, συγγραφέας/κοινό και διευρύνουν την αντίληψη που έχουμε για το παρελθόν. Οι «νοοτροπίες», εργαλείο που δεν απορρίπτουν εντελώς οι Le Goff-Schmitt, παρ'όλο που όταν καταλήγει να γίνει μια «πας-παρτού», ντετερμινιστική εξήγηση, δίνουν τη θέση τους σε έννοιες που είναι δάνεια από την κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία. Η ιστορική ανθρωπολογία, την οποία ασκούν και οι δύο, ταιριάζει στην προσέγγιση του «ανοίκειου» των μεσαιωνικών κοινωνιών και φέρνει στο προσκήνιο της έρευνας πλήθος νέα αντικείμενα όπως για παράδειγμα το σώμα και η μνήμη.

Από την άλλη πλευρά, ο D. Barthélémy εναντιώνεται σε ό,τι αποκαλεί «διαρκή επιθετικότητα προς την παράδοση, δηλαδή προς τον θετικισμό των ιστορικών μεταξύ 1860 και 1920». Στην ετικέτα, όπως την αποκαλεί, του θετικισμού, αντιπροτείνει το «φιλολογικό πνεύμα» των ιστορικών που αυτοαποκαλούνταν «μεθοδικούς». Η τελετουργική, όπως την χαρακτηρίζει επίθεση των Le Goff-Schmitt κατά του θετικισμού «αποθαρρύνει από το

να ξαναβρούμε αξίες που έχουν χαθεί ή χαλαρώσει όπως η διάκριση, το φιλολογικό πνεύμα και η αντικειμενικότητα». Θεωρεί ότι το «φιλολογικό πνεύμα», που κατείχε άλλοτε τη θέση που κατέκτησαν οι κοινωνικές επιστήμες, καταπολεμούσε τις προκαταλήψεις, παρεμπόδιζε τη στρέβλωση του παρελθόντος, ενόχλουσε και «δεν εμπιστευόταν τη «θεωρίζουσα (théoricienne) σκέψη που κυνικά τη σκιά της». Ο D. Barthélémy ασκεί κριτική στον θετικό και αισιόδοξο απολογισμό και καταφέρεται εναντίον των «φιλόδοξων γενικεύσεων και της συστημικής σκέψης», που τις θεωρεί μέγιστο κίνδυνο.

Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι πρόκειται απλώς για την παλαιά και γνωστή διαμάχη. Θα ήταν μάλλον ωφελιμότερο να σκεφτούμε τους όρους επανάκαμψης του νεο-θε-

ενός κειμένου από τις σωζόμενες εκδοχές του, απομακρύνει τα λάθη από αμέλεια αλλά και τα εκούσια και ομοιογενοποιεί το περιεχόμενό του. Η σύγχρονη όμως κριτική έκδοση των μεσαιωνικών κειμένων είναι πιο φιλόδοξη: δεν συνίσταται απλώς στη δημοσίευση έγκυρων μαρτυριών, αλλά επεκτείνεται σε μια ιστορία των χειρόγραφων πηγών, της παραγωγής τους, της διατήρησης και διάδοσής τους, μια ιστορία που αντιμετωπίζει τις πηγές ως πολιτισμικά προϊόντα τόσο ως προς τις συνθήκες παραγωγής τους όσο και ως προς το περιεχόμενό τους⁴. Όλες οι παρεμβάσεις που η παραδοσιακή φιλολογία θεωρούσε «λάθη» ή «παρανομίες» πρέπει να ερμηνευτούν ως μαρτυρίες της ζωντάνιας του κειμένου και του ενδιαφέροντος που επεδείκνυαν άλλοτε γι' αυτό. Ο σύγχρο-

τικισμού. Θα επιχειρήσω λοιπόν να διατυπώσω τις σκέψεις μου σχετικά με τις διαφορές των δύο πλευρών αλλά και τις υπόρρητες συμφωνίες τους και να σχολιάσω τη ρητορική των κειμένων.

Οι δύο πλευρές συμφωνούν ότι υπάρχει μία Ιστορία και ένας κλάδος ιστορικών σπουδών. Διαφωνούν ωστόσο, και όσον αφορά τους τρόπους να ασκήσει κανείς το επάγγελμα και όσον αφορά την αυτονομία του κλάδου.

• Οι Le Goff-Schmitt ασκούν κριτική στον θετικισμό, ή καλύτερα στις επιπτώσεις του στην άσκηση της ιστορίας, ενώ για τον Barthélémy οι θετικιστικές βεβαιότητες γίνονται τόπος όπου στεγάζει τη νοσταλγία του για τη χαμένη φιλολογία. Ακόμη και από τον δικό του λόγο έχει πάντως χαθεί η προσήλωση στο γεγονός –που παρεμπιπτόντως στη «νέα ιστορία» επιστρέφει διαφορετικά– και κάνει λόγο για «faits de structure». Ο Barthélémy επιμένει πάντως στην πρωτοκαθεδρία των «textes fiables» (των αξιόπιστων κειμένων). Φαίνεται όμως ότι η φιλολογία για την οποία κάνει λόγο είναι αυτή που γεννήθηκε στη Γερμανία στις αρχές του 19ου αιώνα: η μέθοδος δηλαδή που προσπαθεί να αποκαταστήσει την πρωταρχική –που ισοδυναμεί με την «αληθινή»– κατάσταση

νος φιλόλογος με ιστορική ευαισθησία θα χαρακτηριζόταν απελί τον Ράνκε, που ήθελε να αποκαταστήσει τα πράγματα «όπως ακριβώς συνέβησαν» μελετώντας τις αναφορές (relazzionni) των βενετών πρέσβων χωρίς να λάβει υπόψη ότι πρόκειται για κατεξοχήν διαμεσολαβημένα κείμενα.

• Θα έλεγα ότι οι Le Goff-Schmitt επαναδιατυπώνουν τις αρχές που μοιράζονται όλες οι «νέες ιστορίες» (Annales, βρετανοί μαρξιστές γύρω από το Paste & Present, αμερικανική κοινωνική επιστημονική ιστορία)⁵: η ιστορία είναι επιστήμη που συνεργάζεται με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες, που ενδιαφέρεται για συλλογικά φαινόμενα και τις αρθρώσεις υποδομής-υπερδομής, που δεν διατυπώνει νόμους αλλά επιχειρεί γενικεύσεις, που αναγνωρίζει τη διαλεκτική παρόντος παρελθόντος και αναζητά συνολικές ιστορικές ερμηνείες.

Οι Le Goff-Schmitt αντιλαμβάνονται εν πολλοίς την ανάπτυξη των ιστορικών σπουδών ως συσώρευση διαφορετικών τομέων και μάλιστα στην κατεύθυνση μιας σφαιρικής ιστορίας (globale) ή συνολικής – globale universelle έλεγον ο Μπροντέλ και οι ιδρυτές των Annales. Αναφέρονται ρητά στη «συνοχή της συνολικής ιστορίας... σε συσχετισμούς κάποτε αντιφατικούς...». Θα σταθώ σε αυτό το σημείο: Είναι χαρακτηρι-

στικό της ιστορίας της ιστοριογραφίας το εξής: όταν ανακύπτουν θεωρητικά προβλήματα γεννιούνται νέα αντικείμενα και όχι νέα κοινωνική θεωρία. Προκύπτουν έτσι, αποσπασματικές και ποικίλες ιστορίες που δεν γεννούν με τη σειρά τους νέες θεωρητικές αρχές⁴. Μολοντί, για παράδειγμα, η κοινωνική θεωρία στη δεκαετία του '60 μπόλιασε την κοινωνική ιστορία, όσο η τελευταία αναπτυσσόταν τόσο απομακρύνονταν από οποιοδήποτε θεωρητικό πρόγραμμα· αντίστοιχα, από τη δεκαετία του '70 η αυξανόμενη επίδραση της ανθρωπολογίας μεταφράστηκε απλώς σε ιστορικοποίηση των θεμάτων της όπως οι τελετουργίες, ο θάνατος, το φαγητό κλπ. Οι Le Goff-Schmitt αποτιμούν λοιπόν θετικά αυτόν τον πολλαπλασιασμό των αντικειμένων, τον εξαρτούν από τη διεπιστημονική προσέγγιση, αποδίδοντας προνομακό ρόλο στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία, και θεωρούν ότι υπηρετεί το πρόγραμμα μιας σφαιρικής ιστορίας. Ο Barthélémy, που δηλώνει ότι τα «συστήματα ενοχλούν», αναφέρεται υποτιμητικά στα θεωρητικά σχήματα, αφού είναι, λέγει, χρήσιμα μόνον ως «υποκινητικές υποθέσεις» (hypothèses stimulantes). Είναι επιφυλακτικός απέναντι στις ιστορίες, απέναντι στη διεπιστημονικότητα που συγγεί τα όρια των κλάδων. Για τον Barthélémy οι άλλες επιστήμες είναι απλώς «βοηθητικοί κλάδοι» που δεν πρέπει να απειλούν την αυτονομία της ιστορίας.

- Νομίζω ότι σε μια στρατηγική ενσωμάτωσης όλων των θετικών στοιχείων οι Le Goff-Schmitt –αλλά και για τους δικούς του λόγους ο Barthélémy– υποβαθμίζουν τη διαδρομή που συντελέστηκε τις τελευταίες δεκαετίες από την κριτική των πηγών σε εκείνη των κατηγοριών και των τρόπων γραφής, στον στοχασμό με άλλα λόγια γύρω από την ιστορική αφήγηση και γραφή⁷. Ο προβληματισμός αυτός είναι ίσως εντονότερος στον αγγλο-σαξωνικό χώρο –και αυτό παρά τον πρωταγωνιστικό ρόλο των P. Ricoeur, M. De Certeau και P. Veyne. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Le Goff-Schmitt ασχολούνται πάντα με τη σχέση της ιστορίας με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες αλλά όχι τη λογοτεχνία, ενώ ο Barthélémy διακρίνεται, όπως είδαμε, από μια στενή και εν πολλοίς παρωχημένη αντίληψη της φιλολογίας.

Θα ήθελα τώρα να σχολιάσω τρία κυρίαρχα και αλληλένδετα, κατά την άποψή μου, ζητήματα τα οποία θίγονται στη συζήτηση: (α) τη σφαιρική ιστορία, (β) τη διεπιστημονικότητα και (γ) την αποσπασματικότητα.

(α) Στην έννοια της «σφαιρικής ιστορίας» όπως τη χρησιμοποιούν οι Le Goff-Schmitt δεν υπάρχει η πεποίθηση ότι όλα τα κείμενα, οι ιδέες και τα γεγονότα είναι σε τελευταία ανάληψη εκφράσεις ή αποτελέσματα μιας δομής. Κάτι τέτοιο τους αποδίδει ο Barthélémy, αλλά οι Le Goff-Schmitt το αρνούνται εμφατικά. Οι Le Goff-Schmitt κινούνται μάλλον στο πλαίσιο της παράδοσης του L. Febvre –που έγραφε ότι όλη η ιστορία είναι κοινωνική⁸. Η προϋπόθεση που τους φαίνεται να εξασφαλίζει τη σφαιρικότητα είναι η αμφισβήτηση των

παραδοσιακών ορίων ανάμεσα στους γνωστικούς κλάδους, και πιο συγκεκριμένα μια διεργασία ενσωμάτωσης εργαλείων, αντικειμένων και εννοιών που έχει και επιστημολογική και θεσμική όψη. Επιπλέον, η διαδικασία της γενίκευσης μοιάζει να επιτυγχάνεται σωρευτικά: πλάι στην ιστορία του πάσχοντος σώματος, τοποθετείται εκείνη της σεξουαλικότητας, δίπλα τους η ιστορία του συμβολισμού της εξουσίας στο σώμα του βασιλιά· έτσι «φτιάχνεται» μια ιστορία του σώματος που συμπληρώνει την κατανόησή μας των μεσαιωνικών κοινωνιών, θα μπορούσαν να ισχυριστούν οι Le Goff-Schmitt⁹.

Σε αυτό το πρώτο ζήτημα θα κάνω τρεις σύντομες παρατηρήσεις:

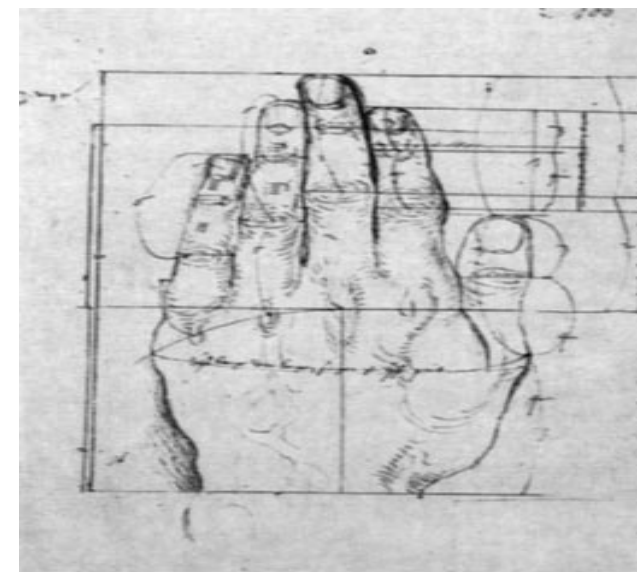
i) Η ενδιαφέρουσα ιστορική γραφή εμπεριέχει την ένταση ανάμεσα στο μέρος και το όλον. Ακόμη δε περισσότερο έχει συνείδηση ότι δεν ανακαλύπτει αλλά επινοεί/διαμορφώνει/συνθέτει διαρκώς αυτό το «όλον» που δίνει νόημα σε γεγονότα, κείμενα, διαδικασίες.

ii) Η «histoire totale» μπορεί να προσεγγιστεί αλλάζοντας κλίμακα, σε μια προοπτική μικροϊστορίας. Πρόσφατα οι J. Revel και B. Lepetit διακήρυξαν ότι οι *Annales* δεν εγκατέλειψαν το αρχικό σχέδιο της «συνολικής ιστορίας», αλλά το επαναδιατύπωσαν όχι πια με όρους επέκτασης ή πρόσθεσης αλλά εμβάθυνσης¹⁰. Η μικροϊστορία (ή καλύτερα οι μικροϊστορίες αφού μπορεί να έχουμε διαφορετικές μεθόδους, θεωρητικό υπόβαθρο και θεωρητικές συνέπειες) στοχεύουν να αναλύσουν τις κοινωνικές συνθήκες της εμπειρίας φανερώνοντας, πίσω από μια γενική τάση, που είναι ορατή, πολύπλοκες ή και αντιφατικές στρατηγικές που αφορούν σε δρώντα υποκείμενα: άτομα, οικογένειες, ομάδες, τάξεις¹¹. Εδώ το μερικό δεν θεωρείται αναγκαστικά και «αντιπροσωπευτικό» άρα χρήσιμο ως προς κάποια αθροιστικά αποτελέσματα. Συνδιαλέγεται όμως με το συνολικό ή σφαιρικό στο βαθμό που αναδεικνύει κανονικότητες στις συλλογικές συμπεριφορές χωρίς να σβήνει από τον χάρτη τις ιδιαιτερότητες.

iii) Η σφαιρικότητα μπορεί να υπηρετηθεί από τη μελέτη της αλληλεπίδρασης των διαφορετικών «λόγων» που διαμορφώνουν τις νοητικές παραστάσεις, κωδικοποιούν γεγονότα ή αντιλήψεις, υλικές δομές ή ιδεολογίες. Εμπνευστές μιας τέτοιας στρατηγικής θα μπορούσαν να θεωρηθούν ισότιμα διανοητές διαφορετικοί όπως ο Ε. Πανόφσκυ (και αναφέρομαι στις σχέσεις που κατέδειξε ανάμεσα στον σχολαστικισμό και τη γοτθική αρχιτεκτονική¹²) ή ο Μ. Φουκώ (στις σχέσεις ανάμεσα στον ποινικό και τον παιδαγωγικό λόγο για παράδειγμα¹³) αλλά και άλλοι.

(β) Σφαιρικότητα και διεπιστημονικότητα είναι λοιπόν στενά συνδεδεμένες. Υπενθυμίζω ότι στη δεκαετία του 1980 αρθρώθηκε μια γενικευμένη κριτική στις *Annales*, όπως π.χ. η κριτική του F. Dosse¹⁴, η οποία στιγματίζει μια λιγότερο αποτελεσματική, θρυμματισμένη ιστορία, που αποπροσανατολίστηκε από τον αρχικό στόχο της *histoire totale*.

Η κατάργηση των ορίων ανάμεσα σε διαφορετικούς κλάδους είναι εν πολλοίς γεγονός –ούτε καλό ούτε κακό από μόνο του. Θα μπορούσε κάποιος να σκεφτεί ως εξής: Όταν καταργούνται τα όρια πώς θα υπάρξει γόνιμη ανταπόκριση εις βάθος; Μόνον όταν οι επιστημολογικές ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε κλάδους των ονομαζόμενων ανθρωπιστικών και των κοινωνικών σπουδών μπορούν να καταδειχθούν, μπορεί το αντικείμενό τους να οριστεί έτσι ώστε να επιτευχθεί μια εργασία συμπληρωματική που ούτε σύγχυση επιφέρει ούτε αναπαράγει κοινούς τόπους. Θα μπορούσε όμως επίσης κάποιος να σκεφτεί αντίστροφα: αν δεν υπάρξει μερική ή προσωρινή «εγκατάσταση σε διαφορετικές διανοητικές κοινότητες» πώς θα παραχθεί ενδιαφέρουσα ιστο-

ρία¹⁵; Το δίλημμα –εάν τεθεί– μου φαίνεται θεωρητικά δυσεπίλυτο· θα έλεγα πάντως, ότι η γνώση των κοινωνιών δεν προχωρά με την αναγωγή σε έναν μοναδικό λόγο που θα ήταν συνέπεια της κατάργησης των διαφορών ανάμεσα στις πρακτικές των κοινωνικών επιστημών. Στην πράξη υπάρχει, έχει ανοίξει, ένα γόνιμο πεδίο πειραματισμού πάνω σε συγκεκριμένα αντικείμενα, όπου συναντώνται διαφορετικές ματιές. Αλλά ας επιστρέψουμε στη διαμάχη:

Όταν ο Barthélémy επισημαίνει ορισμένες ατυχείς εφαρμογές της διεπιστημονικότητας –ορθά ίσως, αποσιωπώντας όμως το γεγονός ότι οι φιλολογικά άμεμπτες μελέτες δεν αποτελούν όλες και αυτοδίκαια διεισδυτικές ή ενδιαφέρουσες συμβολές– προτείνει αναδίπλωση σε κάποιες ψευδο-ββαιότητες μιας ασαφούς «φιλολογίας», ένα είδος «Παλινόρθωσης».

Πιστεύω ότι η «διεπιστημονικότητα» δεν έχει εξαντλήσει τις προσφορές της, και από αυτή την άποψη η στάση –αν όχι το επιχείρημα – των Le Goff-Schmitt μου φαίνεται ωφελιμότερη. Θα ήταν όμως γόνιμο να ξανασκεφτούμε τους όρους της. Ας πάρουμε για παράδειγμα τη λογοτεχνική κριτική και την ιστορία, δύο διακριτά αλλά αλληλοεξαρτώμενα επιστημονι-

κά πεδία. Τα κείμενα μπορούν να θεωρηθούν προϊόντα ενός ιδιαίτερου κοινωνικού κόσμου αλλά και παράγοντες που τον διεργάζονται: τον υποστηρίζουν, του αντιτέκονται, τον αμφισβητούν, επιχειρούν να τον μεταβάλουν¹⁶. Η κριτική στάση θα ήταν καχύποπτη τόσο απέναντι στην κειμενική αυτονομία που υποστηρίζεται από μια «φιλολογική» άποψη όσο και στην ημιδιαφάνεια των συνθηκών παραγωγής του κειμένου από μια «ιστορική» άποψη· και οι δύο διαχωρίζουν τα «συμφραζόμενα» από το «κείμενο», υποβαθμίζοντας τις δυνατότητες να κατανοήσουμε τη σχέση τους. Στη διασταύρωση της λογοτεχνικής πρακτικής με την κοινωνική ζωή για παράδειγμα, η G. Spiegel ερμηνεύει τη μετατόπιση από τα ιμπεριαλιστικά στις τοπικές ιστοριογραφίες συνδέοντας τη νέα μορφή

και το νέο περιεχόμενο με τις απειλές που δεχόταν η πολιτική αυτονομία της γαλλικής αριστοκρατίας γύρω στο 1200¹⁷. Το ζήτημα δεν είναι λοιπόν να βάλουμε ξανά φράχτες ανάμεσα στα επιστημονικά πεδία, στο όνομα των ιδιαιτεροτήτων του κάθε κλάδου και της εγκυρότητας της μεθόδου. Το πρόβλημα είναι πώς, διατηρώντας διαφορές στις θεωρήσεις και στις μεθόδους, θα εξασφαλίσουμε μια αποτελεσματική «κυκλοφορία» ανάμεσα σε πολλαπλά σχέδια που δεν ταυτίζονται ούτε αθροίζονται αυτόματα. Στην «άγρια» τακτική των εννοιολογικών δανειών, υπογραμμίζει ο J. Revel, μπορεί να αντιταχθεί ένας πιο απαιτητικός και αυτοστοχαστικός διάλογος και μια προσπάθεια αυστηρής «εννοιολογικής μετάφρασης»¹⁸. Η αυτοστοχαστική ιστορική μέθοδος συνθέτει συνειδητά το αντικείμενό της.

(γ) Ας έλθουμε στην αποσπασματικότητα. Η αποσπασματικότητα δεν είναι αναγκαστικά εμπόδιο· μπορεί να είναι στρατηγικός στόχος, ένα παιχνίδι «αλλαγής κλίμακας». Το μερικό έχει σημασία όταν επιχειρεί να διορθώσει ή να αμφισβητήσει τη γενίκευση: όταν ελέγχει και ανατρέπει την κυρίαρχη αφήγηση –όταν δηλαδή προβάλλοντας την ποικιλία

μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές συνθέσεις— ή όταν ανακινεί θεωρητικά ζητήματα—λιγότερη όταν απλώς την επιβεβαιώνει. Ένα παράδειγμα: Είναι αρκετά διαδεδομένη η άποψη ότι οι στάσεις απέναντι στο σώμα τον Μεσαίωνα κυριαρχούνταν από μια δυαδική αντίληψη πάνω στην οποία κτιζόταν η νοητική παράσταση ολόκληρου του κόσμου: κανείς δεν αμφισβητούσε ότι το άτομο αποτελούνταν από ένα σώμα και μία ψυχή, ότι χωριζόταν ανάμεσα στη σάρκα και το πνεύμα. Σε μια πρόσφατη εργασία της¹⁹ η Caroline Bynum ξεκινά από το παρόν στο οποίο διαπιστώνει αφενός μεν τη διαδεδομένη αμφισβήτηση των διχοτομιών αφετέρου δε την υπερβολική ενασχόληση με το κοινωνικό φύλο και τη σεξουαλικότητα που προβάλλονται και στο παρελθόν. Επικεντρώνοντας σε μια αποσπασματική όψη της «ιστορίας του σώματος»—αυτή που σχετίζεται με το θάνατο— καταλήγει α) ότι στη μεσαιωνική πολυφωνία υπήρχε θέση και για τη μη διχοτομική αντίληψη και β) ότι οι κρίσιμες διασυνδέσεις την εποχή εκείνη έχουν περισσότερο να κάνουν με ζητήματα ταυτότητας και ατομικότητας, παρά φύλου και σεξουαλικότητας. Είναι φανερό ότι τέτοια συμπεράσματα αμφισβητούν την περιοδολόγηση που έχουμε για τις αντιλήψεις σχετικά με το σώμα. Χρησιμοποιώ ειδικά αυτό το παράδειγμα διότι το σώμα αναδείχθηκε σε συγκεκριμένο πεδίο έρευνας από τη «νέα ιστορία» με το άνοιγμα προς την ανθρωπολογία και την προσωπική συμβολή και των Le Goff-Schmitt οι οποίοι από το 1976 εγκαινίασαν την έρευνα γύρω από τα εκφραστικά συστήματα των «χειρονομιών» στο Μεσαίωνα²⁰. Πραγματοποιήθηκαν πλήθος ενδιαφέρουσες μελέτες στο πλαίσιο της ιστορικής ανθρωπολογίας (φροντίδα του σώματος, ερωτικές σχέσεις, βία, τελετουργίες γύρω από το νεκρό σώμα κ.λπ.). Η μελέτη της Bynum ίσως μας δείχνει ότι μπορεί να είναι γόνιμο κατά καιρούς να στεκόμαστε για να ξανασκεφτούμε τις αναλυτικές έννοιες που χρησιμοποιούμε. Αυτό μπορεί πολλές φορές να γίνει «αποσπασματικά».

Δυο λόγια για τη ρητορική—εδώ όχι τόσο ως προς τις αφηγηματικές τεχνικές αλλά ως προς την τέχνη της πειθούς— των κειμένων της συζήτησης με τους ενδεικτικούς τίτλους: «Η μεσαιωνική ιστορία» (Le Goff-Schmitt), «Ανησυχίες» (D. Barthélémy), «Mise au point» (Για να βάλουμε τα πράγματα στη θέση τους θα λέγαμε στην τρέχουσα γλώσσα), η ανταπάντηση των Le Goff-Schmitt. Η ιδεολογική λειτουργία των κειμένων συμπυκνώνεται και στη μορφή τους, στους τίτλους. Οι ιδεολογικές θέσεις από τις οποίες ομιλούν οι Le Goff-Schmitt και Barthélémy είναι περισσότερο δηλωτικές από τα επιχειρήματά τους τα οποία, επιπλέον, δεν αποκρύπτουν τις σχέσεις εξουσίας που διακυβεύονται σε τέτοιες διαμάχες. Στο ελαφρώς «παπικό», αισιόδοξο, «αποικιακό» ύφος των «αυτονόητων», ο Barthélémy αντιτάσσει μια ρητορική «αντικειμενικότητας»: ο ερευνητής δεν έχει να κάνει με τους αναγνώστες—υπόρρητα η επαγγελματική ιστορία δεν αρμόζει

στο ευρύ κοινό—, τους καιρούς και τη μόδα ή τα ερωτήματα αλλά αποκλειστικά με ό,τι αποκαλεί «πηγές». Ο συντηρητικός του λόγος—ένα είδος νεορθοδοξίας— επικαλείται συνεχώς, ρητά, μια παράδοση. Γνωρίζουμε όμως ότι οι παραδόσεις επινοούνται ή επιβεβαιώνονται από το παρόν. Το παρόν που προσφέρουν οι Le Goff-Schmitt μου φαίνεται ακόμη γόνιμο για τους μεσαιωνολόγους. Με όλα του τα προβλήματα ο λόγος τους είναι περισσότερο ανοιχτός, και από αυτή την άποψη δικαιώνει νομίζω την αισιοδοξία τους. Εν τέλει η πολυφωνία (και κάποτε κακοφωνία) είναι προτιμότερη από την ψευδαίσθηση της θετικιστικής αντικειμενικότητας.

Ένα τελευταίο ερώτημα: Γιατί αυτή η συζήτηση σήμερα, από την οποία μοιάζει να απουσιάζουν πολλά από τα ενδιαφέροντα επιχειρήματα που ανταλλάσσουν μεσαιωνολόγοι και μη—και τα οποία δεν αγνοούν βέβαια οι δύο πλευρές; Θα προτείνω κάποιες απαντήσεις:

Μια πιο ειδική που αφορά τα «εσωτερικά του métier» έχει να κάνει με τη λιγοστή απόκριση—λένε οι Le Goff-Schmitt—που βρήκε μια φιλόδοξη θεωρία του Barthélémy²¹ που επιχειρήσει να καταρρίψει μια γενικά αποδεκτή ερμηνεία που εγκαινίασε ο G. Duby και σύμφωνα με την οποία οι δεκαετίες γύρω από το έτος 1000 είναι σημείο καμπής στον εκφεουδαλισμό της Γαλλίας. Ένα ζήτημα ερμηνείας και περιοδολόγησης λοιπόν που γίνεται μεθοδολογική κριτική.

Μια πιο γενική απάντηση θα στεκόταν στο γεγονός ότι σήμερα δεν υπάρχει ούτε ένα κοινό πρόγραμμα που να συγκεντρώνει τους ιστορικούς, ούτε κάποια ηγεμονική προσωπικότητα ιστορικού (ούτε Ράνκε ούτε Μπρωντέλ). Μια «θρυμματισμένη» ιστορία δεν «φτιάχνει» κοινότητα ιστορικών. Στη συζήτηση λοιπόν στα «Cahiers de Civilisation Médiévale», ο θετικός απολογισμός των Le Goff-Schmitt αναλαμβάνει να παίξει τον ρόλο ενός τέτοιου προγράμματος (κάτι που έχει γίνει κατά καιρούς με εκδόσεις-λεξικά, εκδοτικά σημειώματα κ.λπ.). Ο Barthélémy επιχειρεί να επαναφέρει βεβαιότητες που είναι όμως παρωχημένες, θα έλεγα, και αποπροσανατολιστικές. Νομίζω ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε σήμερα ως κοινότητα νεότερων ιστορικών δεν είναι η «απώλεια της φιλολογίας» αλλά οι δυσκολίες της εκπαίδευσης σε ό,τι—με αρκετή ομολογουμένως ασάφεια— θα αποκαλούσαμε γενική ανθρωπιστική παιδεία—και ο Barthélémy έχει νομίζω δικίο να επισημαίνει ότι αυτή δεν αντικαθίσταται από τη διεπιστημονικότητα.

Από τη συζήτηση φαίνεται νομίζω ότι η σχέση της ιστορίας με τη θεωρία είναι προβληματική ιδίως για εκείνους που ερευνούν και γράφουν ιστορία ως επαγγελματίες ιστορικοί. Οι μεσαιωνολόγοι δεν κατασκευάζουν για αποκλειστική τους χρήση τα θεωρητικά εργαλεία. Αντίδοτο σε αυτή τη διάχυτη και ενσωματωμένη αντίσταση στη θεωρία είναι ίσως μια ιστοριογραφία πιο αυτοειρωνική από αυτή που συχνά

εφαρμόζεται, η οποία θα ήταν λιγότερο μυθοποιητική, περισσότερο ταπεινή, περισσότερο αυτοστοχαστική αναφορικά με τις υποθέσεις και τα συμπεράσματά της, και η οποία δηλώνει ρητά τον επινοημένο χαρακτήρα του αντικειμένου της. Έχω την εντύπωση ότι αυτή η κριτική στάση—που δεν παύει να είναι ανοιχτή στην πολυφωνία— μπορεί να προφυλάξει και από τα άκριτα διεπιστημονικά άλλοθι και από τον στενόμυαλο νεοθετικισμό.

7. Σχετικά με τη στροφή από τη θεώρηση της γλώσσας ως καθρέφτη στη γλώσσα ως κατασκευή βλ. μεταξύ άλλων: K. Jenkins, *Re-thinking History*, Λονδίνο 1991 και πιο πρόσφατα, F. Ankersmit - H. Kellner (επιμ.), *A New Philosophy of History*, Λονδίνο 1995.

8. L. Febvre, *Combats pour l'Histoire*, Παρίσι 1953.

9. Αυτή η φιλοσοφία της «συσσώρευσης» αναδεικνύεται τόσο στο παλαιότερο Λεξικό της *Nouvelle Histoire*, (επιμ. J. Le Goff, R. Chartier, J. Revel, Παρίσι 1978) όσο και στο νεότερο *Dictionnaire des Sciences Historiques*, (επιμ. A. Burguière, Παρίσι 1991). Η φιλοσοφία αυτή αμφισβητείται στο εκδοτικό σημείωμα των *Annales* «Histoire et sciences sociales un tournant critique» (1988) σ. 221-239 και «Tentons l'expérience» (1989) σ. 1317-1323.

10. B. Lepetit-J. Revel, «L'expérimentation comme arbitraire», *Annales* (1992) σ. 261-265.

11. Βλ. μεταξύ άλλων τις σχετικές μελέτες στον συλογικό τόμο *Jeux d'*

échelles: la microanalyse de l'expérience, J. Revel (επιμ.) Παρίσι 1996.

12. E. Panofsky, *Architecture gothique et pensée scolastique*, Παρίσι 1975.

13. Μ. Φουνά, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, Αθήνα 1989.

14. F. Dosse, *Η ιστορία σε ψίχουλα*, Ηράκλειο 1993.

15. Βλ. σχετικά A. Megill, «Grand Narrative and the Discipline of History», *New Philosophy...*, ό.π., σ. 151-173.

16. Στην κατεύθυνση αυτή βλ. τις ενδιαφέρουσες μελέτες που συγκεντρώνει η G. Spiegel στη συλλογή των άρθρων της *The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography*, Βαλτιμόρη 1997.

17. «Social Change and Literary language. The textualisation of the Past in Thirteenth-century Old French Historiography», *The Past as Text...*, ό.π., σ. 178-194.

18. J. Revel, «Histoire et sciences sociales: une confrontation instable», *Passés Recomposés...*, ό.π., σ. 69-81.

19. C. Bynum, «Why all the Fuss about the Body? A Medievalist's Perspective», *Critical Inquiry*, 22:1 (1995) σ. 1-33.

20. Βλ. ενδεικτικά: J. Le Goff, «Corps et idéologie dans l'Occident médiéval», *L'imaginaire médiéval*, Παρίσι 1985, σ. 123-126 και J.C.I. Schmitt, *La raison des gestes dans l'occident médiéval*, Παρίσι 1990.

21. D. Barthélémy, «Sur la mutation féodale», *Annales*, 47(1992) σ. 767-775. Βλ. επίσης τη συζήτηση για τη «φεουδαρχική επανάσταση» στο Past and Present, στα τεύχη 142, 152 και 155 (1996 και 1997) μεταξύ των T.N. Bisson, D. Barthélémy και άλλων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναφέρομαι στο Liber του τεύχους 62 (1997) και ιδιαίτερα στην παρουσίαση της διαμάχης για την «κοινωνική λογική του κειμένου» από τον E. Artifoni (σ. 122-124).

2. Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε αρχικά ως εισήγηση στα Σεμινάρια της Ερμούπολης, στο πλαίσιο του Δημέρου με θέμα «Θεωρία & Ιστορία» (9-10 Ιουλίου 1997). Προστέθηκαν οι απαραίτητες υποσημειώσεις οι οποίες δεν συνιστούν βέβαια εξαντλητική βιβλιογραφία του θέματος.

3. *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 39 (1996) σ. 9-25 και 355-359.

4. Jean-Louis Gaulin, «L'ascèse du texte ou le retour aux sources», *Passés recomposés: Champs et chantiers de l'Histoire*, Παρίσι 1995, σ. 163-172. Για το θέμα της παραγωγής και της πρόσληψης των κειμένων βλ. επίσης ενδεικτικά, Guiglemon Cavallo - Roger Chartier (επιμ.), *Histoire de la Lecture dans le Monde Occidental*, Παρίσι 1995.

5. Βλ. πρόσφατα I. Olabari, «New» New History: A Long Durée Structure», *History and Theory*, (1995) σ. 1-29.

6. Βλ. Σχετικά, Lynn Hunt, «History Beyond Social Theory», *The States of Theory: History, Art and Critical Discourse*, D. Carrol (επιμ.) Στάνφορντ 1990, σ. 95-112.